

„Ez nem spiclikedés, hanem felderítés” A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között

A levéllenőrzés megszervezése, 1945–1950

A második világháború után, a budapesti harcok befejeztével, 1945. február elején hivatalosan is megalakult a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya (PRO), amely a kommunista párt befolyása alá került.¹ Az állambiztonsági szerv egyik első feladata volt a levéllenőrzés beindítása. 1945 márciusában a Honvédelmi Minisztériumon belül felállították a Katona Politikai Osztályt (Katpol), amely tagjai között jelentős számban képviseltették magukat a korábbi 2. vkf osztály beosztottai.² Különösen igaz volt ez a technikai részlegeknél, ahol a szaktudás és a tapasztalat elengedhetetlen feltétele volt a működésnek. A 2. vkf osztály levéllenőrző részlege a budapesti 72-es számú postahivatalban (Baross tér 11/c.) működött, ahol nyílt cenzúrákat végeztek a háború alatt.³ Pontos információink nincs arról, hogy a Katpol megalakulása után mikor láttak hozzá a levéllenőrzés megszervezéséhez, de feltételezhető, hogy a 72-es postahivatal cenzúra osztályának beosztottait elég gyorsan aktivizálták, mivel minden bizonnyal hamarabb kezdték meg a munkát, mint a 62-es postahivatalban (Teréz krt. 51.) tábori verő Politikai Rendészeti Osztály.⁴ A PRO pedig már március végére felállította cenzúra szervét.⁵ Kajli József, az Operatív Technikai alosztály helyettes vezetőjének vallomása alapján arra lehet következtetni, hogy őt bízta meg a levéllenőrzés megszervezésével Fehér Lajos, aki ekkor Péter Gábor első helyettese volt.⁶ A postai küldemények ellenőrzése eleinte koalíciós alapon működött, vagyis a négy kormánypárt delegáltjai közösen végezték ezt a munkát. A cenzúra nyílt volt, a háború alatt megszokott módszereket használták, vagyis ollóval nyitották a borítékokat, és az ellenőrzött levelekre rákerült a „cenzúrázva” pecsét. A nyilvánosság és a koalíciós együttműködés azonban nem jelentette azt, hogy az MKP utasítására az ott dolgozó párttagok nem próbáltak partnereik háta mögött többtinformációhoz jutni. Kovács Dénes, az egyik kommunista cenzor visszaemlékezéséből tudjuk, hogy más pártok küldötteit következetesen kijátszották, és az általuk ellenőrzött leveleket visszatartották, majd az éjszaka folyamán saját maguk is átolvasták azokat. Az érdekesnek talált küldeményeket a kommunista párt tagjai igyekeztek a postáról kijuttatva, a többi párt háta mögött elszállítani a Markó utcai központjukba, majd később a Csengery utcába, ahol kiértékeltek, és többnyire megsemmisítették azokat. A korabeli viszonyokra jellemző a kicsempészett küldemények szállításának módja: futár vitte a leveleket egy nagy bőröndben, mindezt tömegközlekedéssel, illetve gyalogosan. Dekonspiráció soha nem történt, ugyanis a megmosolyogtató visszaemlékezés szerint, a futár egy korábbi bokszoló volt, aki „nem adta volna meg könnyen magát”.⁷

1945 novemberéig működött ebben a formában a cenzúra, ekkor a kommunista párt úgy döntött, hogy saját kezébe veszi az osztály irányítását. A koalíciós pártok delegáltjait szélnék eresztették. Utolsó munkanapjukon még egy búcsúestet rendeztek, amelynek befejezése után egy órával a kommunisták már újra a posta kis szobájában ültek, és immár nyugodtan végezheték a pártjuk által rájuk osztott feladatot, teljes konspirációban. Bár pontos információink nincs róla, de valószínűleg ekkor kerülhetett a 72-es posta is a PRO illetékességi területére. Már a kezdetektől voltak ott beépített kommunisták, mint ahogy a 62-es postán is dolgozott Katpolos tiszt, fedésben.⁸ Farkas Vladimir 1946. október 1-jén került az ÁVO Operatív Technikai alosztályára, és az ő emlékei szerint ekkor már mindkét említett postahivatal az Államvédelmi Osztályhoz tartozott.⁹ Körülbelül 30 fővel dolgozott ekkor a cenzúra, amelynek működését még nem szabályozták központi utasítások. Az ellenőrzés titkosan folyt, és a módszerek igencsak kezdetlegesek voltak. A válogatók előtt lévő hatalmas furnérlemezre ragasztották fel a megfigyelés alá vont személyek nevét. A leveleket még nem gőzöléssel bontották, hanem hegyes kis csontdarabot használtak a borítékok felnyitására. A módszer a szovjet

tanácsadóktól származott. Tamáska Mária – aki ekkor Kádár János élettársa volt – is ezen az alosztályon dolgozott mint értékelő. A figyeltetett személyek levelezésén túl véletlenszerűen válogatták ki a felbontandó küldeményeket, amely alapján hangulatjelentéseket készítettek.¹⁰ Ezt a munkát hívták T-(tömeg)ellenőrzésnek, majd később „halászásnak”.

Még 1945 folyamán megkezdődött a távirati és telexanyagok ellenőrzése is, amelyhez idegen nyelven beszélő, megbízható embereket toboroztak. A budapesti 4-es postahivatalban működő távirtdában láttak el cenzori feladatot, ahol a gyanús tartalmú anyagokat kézzel másolták és fordították, valamint a rejtjeles üzenetekről másológépen másodpéldányt készítettek, és az összegyűjtött anyagot szintúgy a Markó, majd a Csengery utcába juttatták el feldolgozásra.

1945-ben már történtek kísérletek a vidéki levéllenőrzés beindítására is, de eredménytelenül. A vidéki osztályok beosztottjainak többsége idegenkedett a titkos cenzúrától, a levéltitok megsértésétől, így munkájuk szinte azonnal dekonspirálódott. Hiába hívta fel a központ a figyelmüket a hálózatépítés szükségességére, a B-(bizalmi) egyének beszerzésének fontosságára, voltak, akik számára ez egyet jelentett a rossz emlékű spiclirendszerrel. De „hála” a megfelelő nevelésnek, hamar átértékelődtek a nézőpontok. Tóth László egri rendőr visszaemlékezésében az olvasható, hogy a szovjet tanácsadók nyitották fel a szemét: „Ez nem spiclikedés, hanem felderítés” – mondták.¹¹ A következő években a szervezés folytatódott, és 1953-ban kilenc, 1954-ben pedig már tizenegy vidéki főosztályon működött levéllenőrzés.¹²

A cenzúra szabályozására tett kísérletek, 1951–1956

Már volt róla szó korábban, hogy a cenzúra szerveződése gyakorlatilag 1945-ben, röviddel a front elvonulása után megkezdődött, a politikai rendőrségen belüli szervezeti helyét azonban csak az ÁVO megalakulása után, 1946 végétől tudjuk dokumentálni.¹³ Ekkor a IX. alosztály keretein belül működött, amelynek feladatai közé a cenzúrán kívül a későbbi klasszikus operatív technikai feladatkörök tartoztak, mint például a rejtjelfejtés, telefonlehallgatás, rádióelhárítás, fényképezés vagy a különböző technikai eszközök biztosítása.¹⁴ Vezetője Szaberszki József volt.¹⁵ Az 1948-as átszervezés keretében létrejött BM ÁVH-n belül a D ügyosztály foglalkozott a technikai kérdésekkel.¹⁶ 1950-ben az Államvédelmi Hatóság a Belügyminisztériumtól függetlenített szervezetté alakult, közvetlenül a Minisztertanács felügyelete alá rendelték. A III. Operatív Főosztály vezetésével Farkas Vladimirt bízták meg, és az ő főosztályán belül szervezték meg a Levéllenőrző Osztályt, amely a III/2. fedőszámot viselte.¹⁷ Feladata volt a levéllenőrzés mellett a telefon- és rádiólehallgatás, a rádióbemérés, okmányok készítése, a rejtjelezés, a fényképezési és kémiai munkák elkészítése.¹⁸ Az osztály ebben a formában 1951. szeptember 28-ig működött, amikor a 76/1951-es ÁVH-parancs átszervezte az operatív technikai részleget.¹⁹ A III/2-es osztály ezentúl csak a K-ellenőrzést takarta, amelynek vezetői székében Tárnoki János áv. őrnagyot Turcsányi Lajosné áv. százados követte.²⁰ 1953. január 16-án nevezték ki a levéllenőrzés élére Hidegkuti Károly áv. századost, aki a júliusi átszervezésig töltötte be ezt a tisztelet.²¹

Kezdetben a levéllenőrzés területén komoly fejetlenség uralkodott. Nem volt szabályozva, hogy ki kérhet személyek levelezésének figyeltetését, vagy meddig kell folytatni ezt az ellenőrzést. Ennek következtében a levéllenőrző szerv komolyan túlterheltté vált, veszélyeztetve ezzel a minőségi munkát. A konspirációs szabályok semmibe vétele mindennapos volt, amelynek következtében a társadalom számára nyílt titokká vált a cenzúra létezése. A cenzúrázott anyagok értékelése is sok esetben az osztály dolgozóira hárult, akiknek képzettsége és tudása finoman szólva sem volt megfelelő ahhoz, hogy felismerjék a kellő összefüggéseket. Sőt, sok esetben nem is tudhatták, mire is kell figyelniük a küldemények olvasása során. A legkomolyabb probléma azonban mégsem a cenzúra munkájával volt, hanem a különböző osztályok közötti kommunikáció hiányával. Az operatív osztályok többsége nem vette komolyan a levéllenőrző munkát, sok esetben el sem olvasták a részükre eljuttatott leveleket, és több ízben kérték a cenzúrárt, hogy kevesebb anyagot küldjön át számukra.

Az első parancs, mely kísérletet tett az áldatlan állapotok megszüntetésére, 1951. május 22-én született.²² Péter Gábor a munka ésszerűsítése érdekében szigorúan megszabta, hogy figyeltetést elrendelni csak főosztályvezetői jóváhagyással lehet, szolgálati jegy ellenében. A szolgálati jegyen fel kellett tüntetni a figyeltetett személy adatait, azt, hogy milyen típusú küldemények ellenőrzését kérik, és meddig tartson az ellenőrzés. Általánosságban a megfigyelés időszaka nem haladhatta meg a 2–3 hónapot. Fontos szabály volt a levelek feldolgozásának szigorú határideje. Az operatív osztályoknak 2–6 óra állt rendelkezésére, hogy a kiemelt levelet visszajuttassák a cenzúrához. A rövid határidő szigorú betartása elengedhetetlen lett volna a konspiráció fenntartásához, ez azonban ritkán sikerült. A posta vezetői gyakran reklamáltak az államvédelemnél a jelentős késések miatt, sőt külföldi képviselők tettek hivatalos panaszt a levéltitok megsértéséért, mivel küldeményeik nem értek időben (vagy egyáltalán) célhoz.²³ A panaszok jogosságát határozottan alátámasztja az az adat, amely szerint 1952-ben a napi nemzetközi levélforgalom 20–25000 darab volt, és ennek 70 százalékát elkobozták.²⁴ Ennek következtében 1953 közepére a nemzetközi levelezés napi 5000 darabra csökkent. A levelek átfutása azonban így sem gyorsult jelentősen, hiszen Péter Gábor említett 1951-es parancsa óta minden külföldről érkező vagy oda tartó levelet nyilvántartásba kellett venni, ami akár 10–15 napos késéseket is okozott a postaforgalomban.

Az 1953 nyarán bekövetkező enyhülés az államvédelem átszervezését is magával hozta.²⁵ Az ÁVH-t újra a Belügyminisztérium hatáskörébe vonták, az átszervezés az egyes osztályokat is érintette. A K-ellenőrzés az ÁVH III/2. Osztályából és az Operatív Technika (X/3) egyes részeiből megalakított BM XII. Osztály feladata lett.²⁶ 1955 novemberéig a belügyminiszter és annak helyettese felügyelte az osztályt, majd az I. (államvédelmi) főcsoportfőnök irányítása alatt működött tovább. Átmenetileg Varga János áv. századost nevezték ki az élére, de 1953. december 31-től egészen a forradalom kitöréséig újra Hidegkuti Károly áv. százados vezette az osztályt. Vezetői kinevezéséig osztályvezető-helyettes volt, kinevezése után Branovics Ferenc áv. százados követte őt a helyettesi székben.²⁷ Az osztály ekkor négy alosztállyal működött, melynek felépítése azonos lehetett az 1957-es újraszervezést követően felállott osztályokkal. Az államvédelmi osztályok fedésének fenntartása érdekében az osztályokat csak fedőszámaik feltüntetésével lehetett emlegetni, ezért azok feladatkörének pontos beazonosítása nehézkes. Az elszórt információk alapján mégis kísérletet teszek a négy alosztály pontosítására.²⁸ A XII/1. alosztály vezetője Hollósi Péter áv. hadnagy volt, róla tudjuk, hogy a 72-es Postahivatalban dolgozott ebben az időben, tehát az 1. alosztály a külföldi levelezést ellenőrző szigorúan titkos állomány volt.²⁹ A XII/2. alosztály vezetésével Birkás Antal áv. századost bízták meg, őt követte 1954. május 22-től Sziveri Mátyás áv. hadnagy. Birkás Antal személyi anyagai alapján beazonosítható, hogy a 2. alosztály is konspirált területen dolgozott, így kizárásos alapon a 62-es Postahivatal belföldi levélforgalmát ellenőrző fedett osztályról lehet szó.³⁰ A XII/3. alosztály vezetője S. Horváth István áv. főhadnagy, a XII/4. alosztály vezetője pedig 1954. május 22-ig Hazai Miklós áv. százados, utána Birkás Antal volt. Ha feltételezésem nem téves, és valóban hasonló felépítésben működött az osztály, mint 1956 után, akkor a 3. alosztály az értékeléssel foglalkozott, a 4. pedig a technikai részleg volt.

A Belügyminisztérium Kollégiuma 1953. december 29-én foglalkozott a Levéllenőrző Osztály tevékenységével, ahol gyakorlatilag napirendre kerültek ugyanazok a problémák, amiket Péter Gábor orvosolni próbált korábban.³¹ Az operatív osztályok még mindig nem fordítottak kellő figyelmet a levéllenőrzés adataira, különösen a halászott levelek maradtak nagy számban felhasználatlanul. Pedig a cenzúra dolgozott keményen. Országos viszonylatban a napi levélforgalom 400 000 darab volt, ebből Budapesten körülbelül 6000-et, a vidéki osztályok pedig összesen 8–10000 darabot emeltek ki, vagyis juttattak el az illetékes operatív osztályokhoz, az átellenőrzött anyagok mennyisége pedig elérte a 90 százalékot! A munka hatékonyságát azonban megkérdőjelezi az, hogy a válogatók emlékezetből dolgoztak, meg kellett jegyezniük a figyeltetett személyek nevét és címét, ez alapján kellett volna kiemelniük a küldeményeket. Ez gyakorlatilag képtelenségnek tűnt, különösen a levéllenőrzéshez beosztott személyi állománnyal, amellyel alább részletesebben is foglalkozom.

Mindenképpen ésszerűsíteni kellett a munkát, hiszen nemcsak a figyeltetett személyek levelezésének kivonása nem volt megfelelő, de a halászott levelek irdatlan mennyiségét sem lehetett kellően feldolgozni. Ezt a korabeli vezetőség is felismerte, így Gerő Ernő aláírásával született határozat előírta a vonalas elv szerinti ellenőrzést, vagyis a meghatározott társadalmi rétegek, vagy a határozat szóhasználatával élve, „a belső reakció egyes állományai” levelezésének megfigyelését.³² Ezzel használhatóbb információkat lehetett összegyűjteni, és célzott hangulatjelentéseket készíteni. A gyakorlatban azonban úgy tűnik, továbbra is halásztak, a T-ellenőrzés módszereivel dolgoztak egészen 1956-ig.

A külföldi levelezések meggyorsítása érdekében úgy döntöttek, hogy csak bizonyos országokkal fenntartott kapcsolatokat kell ellenőrizni. Ekkor Ausztria és Nyugat-Németország volt a kiemelt célország, a későbbi években ez a kör bővült, de a vonalas ellenőrzés ezen a területen hamar gyakorlattá vált. A kevésbé kvalifikált emberek levelezését is figyelmen kívül kellett hagyni, szemben az idegen nyelven írt levelekkel, hiszen azok feladója és címzettje bizonyosan művelt, ezért ezek a levelek több operatív szempontból értékes anyagot tartalmazhattak. Az ellenőrzött külföldi levelek mennyisége tehát jelentősen csökken 1953-tól, bár a későbbiekben látni fogjuk, hogy 1956 és 1962 között a kiemelt országok teljes levélforgalmát igyekeztek – több-kevesebb sikerrel – megfigyelés alatt tartani, függetlenül a társadalmi hovatartozástól.

Röviden érdemes megemlíteni a postai forgalommal terjesztett sajtóanyagok ellenőrzésének kérdését is. Ezen az 1953-as kollégiumi ülésen vetette fel Hidegkuti Károly, a Levéllenőrző Osztály vezetője, hogy szüksége lenne egy tízfős, idegen nyelveket beszélő csoportra, akik képesek a bejövő sajtóanyagot ellenőrizni és kiértékelni. Kérését nem támogatták, az újságok tartalmi ellenőrzése soha nem tartozott az osztály feladatai közé, azt a lapoknál végezték, az ő feladatuk kimerült a technikai ellenőrzésben, amelynek során a röpcédula-elhárítás és a titkosírások felderítése volt a cél.³³

A személyi állomány alkalmatlansága mint probléma végigkíséri a levéllenőrző osztályt az egész korszakon keresztül. 1953-ban az osztály létszáma 192 fő volt, ennek nagy részét azonban kisgyerekes anyák és betegek tették ki.³⁴ Szakmai továbbképzéssel egyáltalán nem rendelkeztek, a postai munkáról semmi ismeretük nem volt. Rendszeresen elárulták magukat, holott a cenzúra fedése amúgy is nehezen volt fenntartható. A postai dolgozók előtt nem lehetett eltitkolni a cenzorok jelenlétét, hiszen feltűnő volt, hogy a hivatalban postai munkát nem végeztek, ráadásul a 72-es számú postahivatalban ugyanazt a szobát használták, ami korábban a nyílt cenzúra helye volt. A személyi állomány minőségének kitűnő példája Hajas Sándor, aki 1957-ben, a politikai rendőrség átszervezésekor került az osztályra.³⁵ Gondolkodása annyira zavaros, hogy szellemi fogyatékoságot feltételezték róla felettesei. Nem volt képes megérteni a legalapvetőbb konspirációs szabályokat sem, így fedőigazolványát rendőrigazolványában tartotta, és szigorúan titkos állományú beosztása ellenére rendszeresen rendőr egyenruhában jelentkezett munkára a posta épületében.

A titoktartási problémák és a képzetlenség mellett sok gondot okozott az „öntudat hiánya” is, amely kifejezés alatt a gyakori fosztogatásokat értették. Jó példa Kelecsényi Konrád esete,³⁶ aki már a háború alatt is a 72-es posta ellenőrei között dolgozott. Hadifogság után, 1945 decemberében érkezett vissza Budapestre, és azonnal el tudott helyezkedni korábbi munkahelyén. Kollégáinak szemet szúrt a szokatlan gyarapodása, és minden bizonnyal az irigység is közrejátszott abban, hogy törbe csalják. 1950 szeptemberében az egyik munkatárs csak úgy mellékesen megjegyezte, hogy az Ausztriából érkező levelek tele vannak pénzzel. Szeptember 20-án 12 óra körül Kelecsényi magához vett körülbelül 30 darab osztrák levelet, amelyeket két óra múlva a Rákócscsaba felé induló vonaton ki is nyitott. A borítékokban csak törött paprika és bors volt, de a lakásánál már ott álltak az ÁVH fogdmegjei, és kilenc nappal később Kistarcsán várhatta az internálótáborok felosztatását. Mivel lebuktatása minden bizonnyal megrendezett volt, és bizonyítékot nem tudtak volna felmutatni korábbi lopásaira, így bíróság elé állítása problematikus lehetett volna, de több esetben kerültek cenzorok fosztogatás miatt katonai bíróság elé.

A folyamatos botrányok 1955-ben arra indították a BM vezetését, hogy szigorú felülvizsgálatot rendeljen el a XII. Osztály, vagyis a levéllenőrzés személyi állományában.³⁷ December 15-ig mind a központi, mind a megyei cenzúra állományát felülvizsgálták, és a későbbiekben csak a Személyzeti Főosztály beleegyezésével lehetett újabb embert a levéllenőrzésre kinevezni. Ezzel a rendelkezéssel némileg javulhatott a helyzet az osztályon, legalábbis a későbbiekben nem találkoztam olyan konkrét esettel, ahol a levelek fosztogatását jelölték volna meg a legsúlyosabb problémák egyikének. A politikai rendőrség teljes állományát tekintve azonban közismert a sorozatos botrányok megléte, amelyek alól az osztály sem volt kivétel. Ha a küldeményeket nem is rabolták ki rendszeresen, a sikkasztás, az iszákosság általános volt.

Mindezek ellenére az ötvenes évek közepére a postai küldemények ellenőrzésében az állambiztonsági szervek megszerezték a kellő tapasztalatot ahhoz, hogy a rendszer olajozottan működjék, vagy legalábbis tudják, hogyan lehetne optimálisabban megszervezni a munkát. 1956. február 22-én tárgyalta meg a BM Kollégium a Levéllenőrzési Osztály 1955-ös beszámolóját, mely komoly eredményekről tanúskodik.³⁸ A két nagy postahivatal között megosztották a feladatokat, a 72-es postán a nemzetközi levelezések futották át, míg a 62-es hivatalba helyezték a belföldi levelek ellenőrzését. A gyorsabb feldolgozás érdekében irányított csoportokat hoztak létre, határozott feladat-megjelöléssel, az egyes országok levelezésével külön csoportok foglalkoztak. A belföldi postaforgalom ellenőrzését még mindig nem az említett vonalas elv szerint végezték, ezért Hidegkuti Károly, az osztály vezetője újra javasolta az 1953-ban egyszer már elfogadott rendszer újbóli bevezetését. Célzott csoportként jelölte meg a javaslat az értelmiségiek és egyháziak levelezését, a nagyobb ipari objektumok ellenőrzését, illetve egyes katonai létesítmények postaforgalmának figyelemmel kísérését. Természetesen a nemzetközi levelezések kiemelt fontosságúak maradtak volna továbbra is, és az MDP KV 1955. június 8-i határozatára hivatkozva beemelte a figyeltetett küldemények közé a mezőgazdasági vonatkozású leveleket.³⁹ Ezen a kollégiumi ülésen határozat nem született, így a vonalas ellenőrzés bevezetése sem került elfogadásra, azonban a későbbiekben ez a módszer vált gyakorlattá.

Újjászervezés 1956 októbere után

Az 1956-os forradalom kitörése alapjaiban rázta meg a Belügyminisztériumba épült államvédelmi szervet. Nagy Imre október 28-i rádióbeszéde, majd a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felülvizsgálásokat elrendelő határozata és a múlt bűneitől való elhatárolódása mindenképpen okozhatott némi bizonytalanságot az államvédelmi tisztekben.⁴⁰

A forradalom alatt a felkelők természetes célpontjai közé tartoztak többek között a postahivatalok és az ismert belügyes épületek, ennek következtében a levéllenőrzés anyagai nagy számban váltak ismertté a civilek előtt. Egy 1957. december 12-i jelentésből megtudhatjuk, hogy a XII. Osztálynak csak a hálózati anyagai nem dekonspirálódtak, ellenben a levéllenőrzési kartonok, eredeti és másolt levelek és fotók a forradalmárok kezére kerültek.⁴¹ Csak elszórt információt találtam arra nézve, hogy az említett kartonok nem a cenzúra teljes nyilvántartását érintették. Hatalmas kár érte volna az utódszervet, hiszen mint már említettem, több százezer személy adatait tárolták itt. Kérdésként természetesen felmerül bennem, hogy mi történt ezzel a rengeteg kartotékkal, mikor a forradalmárok állítólag feldúlták az osztály központját? A cenzúra helyiségeinek felkutatása és kifosztása fokozottan igaz volt a fedett objektumokra, vagyis a postahivatalokra, amelyeknek megközelítése is lehetetlen volt a forradalom napjaiban, de a fegyveres harcok megszűntével sem lehetett azonnal folytatni ezeken a helyeken a munkát. Erre utal egy jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály munkájáról, melyet 1956. december 17-én készítettek.⁴² A szervezet legfontosabb osztályai ekkorra már felálltak, többek között a levéllenőrzés is, amelyet az operatív technika keretén belül szerveztek újjá. A levelek ellenőrzéséhez azonban elengedhetetlen lett volna a posta szerveibe beépülni, amire ekkor még nem volt alkalmas a személyi állományában is megfogyatkozott államvédelem, a megsemmisült technikai eszközök pótlása pedig

egyenesen lehetetlen volt ilyen rövid idő alatt. Megsemmisült a levéllenőrzés korábbi központja is, amelynek helyét nem tudtam megnyugtatóan beazonosítani. Az bizonyos, hogy az 1956-ot követő időszakban az Izabella utca 62. szám alá költöztették a cenzúrát, és azt is tudjuk, hogy az ötvenes évek elején még a Csengery utcában működött, azonban csak feltételezni tudom, hogy a forradalom kitörése is ebben a Csengery utcai épületben találta a BM XII. Osztályát. A levéllenőrzés 1956 novemberében a Nádor utca 2–4. szám alatti épületben kezdte meg működését, ez azonban a későbbiekben komoly nehézségeket okozott. 1957 augusztusában a már önállósodott levéllenőrzés egyik legnagyobb problémáját éppen a BM központi épülettömbjében való elhelyezés jelentette, hiszen az osztály dolgozóinak jelentős része titkos állományban volt, így lebukás nélkül nem léphettek be a körletükbe. Feletteseik viszont a szokásos hivatali munkaidőn túl nem látogathatták a konspirált postahivatalokat, így a jelentéstétel és az eligazítás igencsak nehézkessé vált.⁴³

A másik nagy problémát a létszámhiány jelentette. 1956 októbere előtt 155 fővel dolgoztak, de az állomány nagy részét nem sikerült 1957 tavaszáig aktiválni. Már az operatív technika is jelezte, hogy legalább 65 főt kérnek még a T-ellenőrzésre, mivel az októberi események után a levélforgalom olyan mértékben emelkedett, hogy képtelenek a munkájukat ellátni.⁴⁴ A személyi állományparancsok tanúsága szerint folyamatosan töltötték fel az osztály létszámát 1957 nyarán, de még októberben is több jelentés foglalkozik azzal, hogy az akkori létszám nem képes megbirkózni a megnövekedett levélforgalommal. Az ellenőrzés mértéke még az öt százalékot sem érte el, arra sem volt kapacitásuk, hogy az ajánlott küldeményeket vagy a külföldről érkezett csomagokat kibontsák. Biszku Béla belügyminiszter a BM tartalék státusából és a karhatalmi ezred állományából kívánta az égető létszám gondokat orvosolni a II. Főosztály emberhiánnyal küzdő részlegein, így a levéllenőrzésen is.⁴⁵ 1958 folyamán az osztályra való kinevezések jelentős mértékben csökkentek, feltehetőleg még 1957 végéig sikerült feltölteni a kívánt létszámot. A Szervezési Osztály egy 1957-es szervezeti tábláján a K Ellenőrzési Osztály 190 fővel szerepel.⁴⁶ A pontos időpont nincs az iraton, viszont láthatjuk, hogy jelentősen magasabb a létszám a forradalom előttihez képest.⁴⁷ A vizsgált időszak alatt még emelkedik ez a szám, de már nem jelentősen. 1960-ban 205 fő dolgozik a levéllenőrzésen.⁴⁸ Összehasonlítva a jogelőd szervezet állományával, azzal magyarázhatjuk a növekedést, hogy a forradalom alatt és után külföldre távozott magyarság kapcsolattartása az itthon maradt rokonokkal, barátokkal jelentősen emelte a napi levélforgalmat, és a megtorlás időszakában ezeknek a leveleknek az operatív értéke igencsak számottevő volt. Vagyis elmondhatjuk, hogy az 1956 és 1962 közötti időszakban a cenzúra munkája felértékelődött a hatalom számára.

A Politikai Nyomozó Főosztály II/13. Osztályának szervezeti felépítése

Már 1956 novembere folyamán hozzáfogtak, hogy a szétvert cenzúrát újjászervezzék. Mint már említettem, ekkor az operatív technikai osztály keretén belül kezdték meg a munkát. 1957. április 2-án a Szervezési Osztály egyik jelentésében merült fel először, hogy a levéllenőrzést jó lenne a korábbi szervezeti felépítéshez hasonlóan függetleníteni.⁴⁹ Április 29-én már külön osztályként jelenik meg, fedőszáma: II/13.⁵⁰ 1953. május 3-án nevezik ki Hidegkuti Károly rny. őrnagyot az osztály vezetőjének, aki ezt a pozíciót 1959. november 30-ig töltötte be.⁵¹ Hidegkuti 1922-ben született, 4 polgárit végzett, és 1946. május 1-jétől dolgozott a politikai rendőrségnél, eleinte vidéki főkapitányságokon, kerületi osztályokon. 1949-ben kinevezték a Titkárság helyettes vezetőjének, majd 1951–52-ben Moszkvában operatív tiszt iskolába járt, hazatérte után a XII. Osztály vezetésével bízták meg. Rövid megszakítással fegyelmi eljárásáig a cenzúra vezetője maradt. 1959. november 30-án felfüggesztették, majd 1960. január 20-án fegyelmeivel elbocsátották a BM kötelékéből. A Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) még a pártból is kizárta szabálytalan gépkocsivásárlásai miatt, és bár bizonyítékot nem találtak arra, hogy a munkájuk során elkobzott értékeket saját magának tartotta volna fent, hanyag kezelésért felelősségre vonták.⁵² 1959. november 30-án Takács Imre r. alezredes került a levéllenőrzés élére 1962. március 15-ig, amikor a BM M (Mozgósítási)

Osztályának vezetését bízták rá.⁵³ Őt Varga Antalné r. százados követte, aki az átszervezésig a II/13. megbízott vezetője marad. 1960-ban került a cenzúrához mint osztályvezető-helyettes.⁵⁴

1957-ben az osztályon egy osztályvezető helyettes volt, Birkás Antal rny. százados személyében. Birkás a levéllenőrzés legrégebbi beosztottja volt. 1948-ban került BM-állományba, 1951–1956-ig alosztályvezető volt, és a 62-es postán teljesített szolgálatot. 1961. január 23-án nyugdíjba helyezését javasolták, helyére nem neveztek ki senkit.⁵⁵ 1958. január 22-én Birkás mellé kineveztek még egy helyettest, Szabó László rny. alezredest, aki ekkor a levéllenőrző osztály c alosztályának irányítását is ellátta. A forradalom előtt a Személyzeti Főosztály helyettes vezetője volt, és 1956 októberében állítólag neki köszönhető az állambiztonság, hogy a cenzúra nyilvántartási rendszere nem került a forradalmárok kezére.⁵⁶ Novemberben aktívan részt vett a levéllenőrzés megszervezésében. Helyéről fegyelmeivel távolították el Hidegkúttal egy időben.⁵⁷ Székében Varga Antalné követte őt 1960 januárjától.

Az 1957-es szervezeti tábla szerint az osztályon a Titkárság mellett három alosztály működött. A II/13-a alosztály a helyi és belföldi levelek ellenőrzésével foglalkozott, (ez működött a 62-es postán). Állománya szigorúan titkos beosztottakból állt, így nem terhelte a BM létszámát. Vezetője Bata László rny. százados volt, aki korábban a hírszerzésnél és a katonai elhárításnál volt alosztályvezető. Erkölcsstelen életmódot folytatott, a B-ellátmányt elsikkasztotta, ezért fegyelmi eljárás keretében elbocsátották a BM kötelékéből 1959. november 18-án.⁵⁸ 1962 áprilisában Szikra Mihály r. alezredest nevezték ki az alosztály vezetőjének, aki az ősszel létrejövő utódszervnél is ezt a feladatot látta el. A két alosztályvezető közötti időszakban nem találtam kinevezést, így nem tudom beazonosítani, ki töltötte be ezt a pozíciót, de átmenetileg az alosztályvezető-helyettes látta el a vezetői feladatokat. A négy alosztály közül ez az egyetlen, ahol alosztályvezető-helyettesi státus létezik, de az állományparancsok között nem találtam nyomát annak, ki töltötte be ezt a feladatot. Megint csak háttérinformációk alapján következtetek arra, hogy ezen a poszton Kerék Sándor rny. százados dolgozhatott, mivel fogyatéki anyaga szerint 1954-től alosztályvezető helyettes volt, az 1962-es átszervezésnél meg is erősítik ebben a pozíciójában, és 1971-ig munkaterületeként külső objektumot jelölnek meg.⁵⁹

A II/13-b alosztály a külföldi leveleket ellenőrző csoport, mely a 72-es postahivatalban dolgozott 40 fővel. Egyelőre nem sikerült beazonosítani, ki látta el a vezetését.

A II/13-c alosztály az értékelést és a fordításokat végezte. Vezetője Szabó László volt, aki 1958 januárjától az osztályvezető-helyettesi posztot is betöltötte 1959. november 30-i felfüggesztéséig. Őt Kórusz Gyula r. őrnagy követte székében. A hivatalos jelentések 1960 januárját jelölik meg kinevezéseként, saját önéletrajzában azonban 1959. január 1-jére datálja az eseményt. 1957-ben került a cenzúrához, előtte a katonai elhárításnál dolgozott.⁶⁰

A II/13-d alosztály látta el a technikai feladatokat. Ide tartozott a levelek felbontása, majd leragasztása, titkosírások felderítése, fotómásolatok készítése. A vizsgált időszak alatt Hollósi Péter rny. százados látta el az alosztály vezetői feladatát. 1949-től dolgozott a K-ellenőrzésen, 1956-ig fedett objektumban, a 72-es postán vezette a külföldi levelezések ellenőrzését. 1957-ben a technikai alosztályra került, de munkáját nem kedvelte, így kifejezett örömmel fogadta, hogy 1962-től, a III. Főcsoportfőnökség megszervezésekor újra visszakerült régi helyére. Kicsapongó életmódja miatt magánéleti és szakmai problémái támadtak. Mivel tömegesen engedte át a figyeltetett személyek operatív értékkel bíró leveleit, és bíráló megjegyzéseket tett a párt politikájára, 1964-től a Személyzeti Osztály folyamatosan foglalkozott vele.⁶¹ 1970-ben, kihasználva a munkaköréből eredő tudását, Olaszországba disszidált, és ott az amerikai titkosszolgálatnak részletesen beszámolt a K-ellenőrzés munkájáról, és feltárta a III-as Főcsoportfőnökség szervezeti felépítését. 1972-ben, a távollétében kiszabott halálos ítélet ellenére, visszatért. Újrarendítették a nyomozást ellene, és végül a kiszabott halálos ítéletet szabadságvesztésre módosították.⁶²

Létezett egy II/13-e csoportnak nevezett egység is a tárgyalt időszakban, amely összesen 4 fővel dolgozott, és egyfajta tájékoztatói, koordinációs szerepet látott el.

1962 augusztusában a III. Főcsoportfőnökségen belül a K-ellenőrzési osztályt a III/V. Csoportfőnökségre tagolták be (4. majd 6. Osztály), vezetője 1971-ig Varga Antalné volt.

„Halászás” a magántitkok tengerében

A többnyire levéllenőrző osztályként emlegetett részleg munkája során feltételezhetően rengeteg irat keletkezett, hiszen a T-ellenőrzés során összegyűjtött információkat összefoglaló jelentésekben juttatták el az illetékes operatív osztályokra. A tárgyalt korszakból azonban az osztály működési iratai között egyetlen jelentést őriz az ÁBTL, amely az amerikai hadseregben szolgálatot teljesítő disszidált magyar katonákról szól.⁶³ Az irat kimerítően számol be az USA azon katonai kiképzőtáborairól, ahol magyarok teljesítettek szolgálatot, feltüntetve a kiképzés jellegzetességeit, módját is. Minden bizonnyal más témákról is készültek ilyen összefoglalók, de feltehetőleg az osztály dokumentációi nem kerültek átadásra, vagy végleg megsemmisültek ezek az iratok. Az objektum dossziékban elszórva fellelhetők az adott nyomozás kapcsán a levéllenőrzés során készült kiegészítő jelentések is, de ezeknek feltárása nem jelen kutatás feladata. A cenzúra tevékenységét, módszereit rekonstruálni azonban közvetett módon mégis lehetséges, hiszen több korabeli oktató anyag került a levéltár kezelésébe, illetve Hollósi Péter, aki 1970-ben nyugatra szökött, részletesen feltárta a K-ellenőrzés (levéllenőrzés) menetét az amerikai titkosszolgálatnak, majd hazaérkezése után több kötetnyi vizsgálati anyagban számolt be az átadott információkról. Ezek alapján kísérletet teszek a levéllenőrző munka folyamatának bemutatására, de hangsúlyozottan csak a központi nyomozószervvel foglalkozom, vagyis a Budapesten átfutó levelek sorsát ismertetem. A vidéki főosztályok azonban hasonló szisztéma szerint működtek, így következtetéseket rájuk nézve is nyugodtan levonhatunk.⁶⁴

A postaládák ürítését minden bizonnyal a posta munkatársai végezték, és csak a postahivatalokban kerültek a küldemények a hatóság kezére. Konkrét nyomozások során természetesen előfordult, hogy már a postaládákat is megfigyelés alatt tartották, sőt ilyenkor a könnyebb azonosíthatóság kedvéért egy-két óránként papírlapokat dobtak a civil ruhás rendőrök a levélszekrényekbe, az időpont és a helyszín megjelölésével. Mint már említettem 1955-től a nemzetközi és a belföldi levelezéssel foglalkozó alosztályok két különböző postán működtek, de munkájuk sokban hasonlított egymáshoz. A budapesti 72-es postahivatalon futottak keresztül a nemzetközi forgalomból érkező, vagy oda irányuló küldemények. A postaépület I. emeletén voltak a konspirált helyiségek, ahol a fedésben lévő rendőrök válogatták a leveleket. A figyelés alá vont személyek által írt, vagy részükre küldött levelek bontás nélkül kerültek – a napi kétszeri futár-összekötetés segítségével – az Izabella utca 62. szám alatt működő központba, ahol az illetékes operatív osztály döntött a további sorsáról. Eleinte irányadó volt, hogy a teljes külföldi levelezést ellenőrizték, ez azonban nehezen kivitelezhető feladat volt, a postai szolgáltatásban komoly késéseket okozott, és mint fentebb már említettem, külföldi képviseltek panaszáradatát indította el. Meg kellett tehát határozni a válogatási szempontokat. Azokat a leveleket kellett ellenőrzés alá vonni, amelyek a következő országokból jöttek, vagy oda voltak címezve: Olaszország, Svájc, Svédország, Franciaország, Anglia, USA, Ausztria és NSZK.⁶⁵ Alkalomszerűen más országokra is kiterjeszthették a figyelést ideiglenesen, de többnyire elmondható, hogy az egyéb országokkal folytatott levelezések bontatlanul mehettek tovább, kivéve természetesen a figyelés alatt tartott személyek levelezését. Mindegyik országra külön ember vagy csoport volt ráállítva, akik az olvasott levelekről naplót vezettek. Ezek alapján havonta-kéthavonta jelentést készítettek feletteseik számára. Külön figyelmet kellett szentelni a disszidálási csatornák felderítésére, a kinti életkörülményekre, a hírszerzést és elhárítást érintő információkra. Ezeknél a küldeményeknél nem volt minden esetben cél az érintett személyek felderítése, pusztán a levél tartalma számított, ennek ellenére az első levél megjelenésekor mindenképpen kartont állítottak ki írójukról, és írásminta beszerzése gyanánt lefényképezték a levelet.

Az említett operatív tiszt részletes felvilágosítást adott az amerikai titkosszolgálatoknak arról, hogyan lehet levelet bejuttatni az országba a cenzúra háta mögött. A megoldás kézenfekvő. Nem figyeltetett országban kellett feladni a küldeményt, olyan személynek, aki nem állt szoros ellenőrzés alatt. Katonai objektumokba legkönnyebben gyásztávirat formájában lehetett levelet bejuttatni ellenőrzés nélkül.

A 62-es számú posta konspirált rendőrei is elsősorban a figyeltetett személyek leveleit voltak hivatva kivonni, de olvasnivalójuk is bőven akadt. A belföldi levélforgalom T-ellenőrzését az ún. vonalas módszerrel helyettesítették, vagyis bizonyos társadalmi rétegek (elsősorban értelmiségiek: írók, művészek, egyházi személyek), fontosabb ipari objektumok levelezését, illetve a külkereskedelmi vonatkozású leveleket bontották fel, és emellett még véletlenszerűen is emeltek ki küldeményeket. Gyakran előfordult, hogy a pártvezetés kíváncsi volt az ország bizonyos városainak vagy tájegységeinek a hangulatára. Ilyenkor a cenzúra feladatul kapta az érintett területek figyelését, vagyis az összes onnan érkező levelet elolvasták. Akárcsak a külföldi levelek ellenőrzésénél, a halászott küldeményeknél sem a feladó kiléte volt a lényeg, hanem az írás tartalma. Abban az esetben, ha a levelet ellenséges tartalmúnak nyilvánították, természetesen megkezdődött a nyomozás a levél írója ellen is. Minden kiemelt levél ellenőrzésekor figyelni kellett az esetleges titkosírás vagy rejtjeles üzenet felfedezésére. Ennek kapcsán az olvasással megbízott csoportok külön oktatásban részesültek. Észre kellett venni, ha a sorok elhelyezkedése különös, ha a sorok között kaparások látszóttak, a betűk elmosódottak voltak, de figyelni kellett az esetleges szagokra is. Miniatur üzeneteket (mikrogammákat) kellett keresni a borítékokon és a bélyegeken, de ami talán a legnehezebb lehetett a képzetlen ellenőrök számára az, hogy kódok vagy rejtjelek felismerését is elvárták tőlük. Ezek pedig mindenképpen képzettséget igényeltek, hiszen különböző szórejtvények, kifejezések, szóismétlések, utalások felismeréséhez alaplátnéltség szükséges.

A halászott levelek nem kerültek ki a postáról, így helyben is kellett technikai szobát biztosítani, megfelelő személyzettel. A levelek felbontása gőzöléssel történt, annak ellenére, hogy már az ötvenes évek elején is komoly gondot okozott a tinta elmosódása, a borítékban lévő fényképek összeragadása vagy a szemfüles feladó hőérzékeny papírja. Vezetői utasítások gyakran szabták feladatul az Operatív Technikai Osztálynak, hogy fejlessze a borítékok bontásának vagy a titkosírástos levelek kiszűrésének módszerét, újítások azonban az általam vizsgált időszakban egyáltalán nem születtek. Az emberek pedig igyekeztek megbizonyosodni arról, hogy levelük érintetlenül került el a címzetthez, ezzel nehezítve a levéllenőrök munkáját. Dupla borítékolást alkalmaztak, cérnaszállal fűzték össze a papírokat, celofánszalaggal megerősítették a boríték leragasztott részét, vagy akár viasszal lepecsételték azt. Ilyen esetekben bizony gyakrabban előfordult, hogy felnyitás közben megsérült a boríték, de a kémelhárítás egy speciális részlege a cenzorok segítségére sietett, és kicserélték az elrontott borítékot egy hamisítottra, de akár még a leveleket is újraírták. A figyeltetett személyek levelezése bontatlanul került a központba, azokat az Izabella utca technikai alosztályán bontották fel. Ellenőrzés után a leveleket továbbengedték, visszatartották vagy elkobozták. Ez utóbbira akkor került sor, ha tartalma az akkori politikai elit vagy a társadalmi rend ellen komoly izgatásnak minősült, vagy egész egyszerűen a levél annyira sérült az eljárás során, hogy visszaengedni nem lehetett a lebukás veszélye nélkül.

További kutatást igényelne a 4-es Postahivatalban működő hálózati munka, ahol a táviratokat és a telexanyagokat ellenőrizték még az ötvenes évek első felében is, valamint egyszeri utalást találtam arról, hogy a 78-as posta épületében is dolgoztak konspirált rendőrök, akik talán a csomagok ellenőrzését vagy kicserélését végezheték, de hogy konkrétan milyen szerepük volt, arról nem találtam információt.

„Aktákba írják, miről álmodoztam...”⁶⁶

Az osztály munkájának része volt egy saját kartotékrendszer kiépítése is, amely a hatvanas évekre komoly segédanyaggá vált a többi operatív osztály számára. Minden megfigyelt személyről kartont vezettek függetlenül attól, hogy az operatív

nyilvántartásban szerepelt-e az illető vagy sem. Erre már az 1951-es parancs kötelezte a cenzúrát, amely előírta, hogy minden imperialista országgal levelezésben álló személyt nyilvántartásba vegyenek. A már említett 1953. decemberi jelentés kitér arra, hogy 5–600 ezer Magyarországon élő személy szerepel a rendszerben, feltüntetve, kikkel állnak kapcsolatban, mikor kaptak, illetve küldtek levelet. Elmondhatjuk tehát, hogy jelentős mennyiségű dokumentumot gyűjthettek össze, így a különböző osztályok számára lehetőség nyílt a nyomozásuk megkezdésekor a gyanúsítottjaikat priorálni. Hosszas kísérletezések után sikerült kiépíteniük egy központosított írásnyilvántartást is, mely 1956-tól gyűjtötte a mintákat. A forradalom bukása után kezdték gyűjteni az ellenségesnek nyilvánított írásos anyagokat, amelyeknek mintapéldányait vagy fényképmásolatát írásképrendszerekbe sorolva őrizték. Ezen belül külön-külön csoportosítva megtalálhatóak voltak a kézzel vagy géppel készült írások, figyelembe véve az írás típusát is. (Pl.: torzított írás, nyomtatott betűs írás, folyóírás stb.) Először az azonos kézzel, illetve géppel írt írásokat sorolták közös helyre, majd kialakítottak egy tartalmi nyilvántartást is, amelyben az anyagokat mondanivalójuk és néhány speciális jellegzetességük alapján rendszerezték. Az írásnyilvántartó sikerét mutatja, hogy a központ mintájára minden megye elkészítette saját rendszerét, begyűjtve az ott előkerült röpiratokat, ellenséges tartalmú leveleket. A rendszer bővítése során mintát vettek a hivatalokban, munkahelyeken fellelhető írógépekről, sokszorosítókról, írásmintát rögzítettek a hatóság látókörébe került személyektől, és nyilvántartásba vették azok esetleges írógépét is. Ismeretlen elkövetők felderítése esetén a K-ellenőrzés, ahogy fedőnéven a levéllenőrzést emlegették, képes volt a megadott írásminták alapján a tettes baráti vagy hivatalos levelezését is kiemelni. Előfordult olyan eset, hogy forradalmi jelszavakkal teletűzdelt röpcédulákat találtak az ellenőrzés során, de azonos postaforgalomból sikerült előkeríteniük egy hivatalos lakáskérelmet is, amelyet ugyanaz a férfi írt a tanácsnak, benne feltüntetve az összes személyi adatát. A felderítés érdekében a hatóság összeállított ún. körözőnoteszeket, amelyek az általuk „notórius ellenséges levélíróknak” titulált emberek írásképmintáit tartalmazták. Amennyiben ismeretlen írást kellett azonosítaniuk, mintákat gyűjtöttek. Ehhez rengeteg lehetőség állt rendelkezésükre, kezdve a sort a Központi Lakcímnnyilvántartóval, a honvéd kiegészítő parancsnokságokkal, folytatva a levéltárakkal, munkahelyekkel, iskolákkal, helyi tanácsokkal, nyugdíjintézetekkel, ahonnan igazán gyorsan lehetett írásmintát beszerezni. Mindezek alapján feltételezhető, hogy hatalmas adatbázis állhatott az államvédelem rendelkezésére, amely folyamatosan frissítésre szorult, hiszen az évek múlásával az ember kézírása változik, a technológia fejlődésével pedig újabb és újabb írógépek jelentek meg a forgalomban.

Az állambiztonsági szerveket 1956 elején igencsak zavarta a levelek cenzúrázásának törvénytelenége. Először a korábban már említett 1956. február 16-án tartott kollégiumi ülés vitájában találtam utalást arra, hogy a levelek lefoglalását valahogy legalizálni kellene. Nem természetes jogérzékük követelte a magántitok védelmének betartását, inkább csak gyakorlati nehézségek támadtak a munkájuk során, amelynek orvosolására kerestek lehetőséget. Szalma József, a Vizsgálati Osztály vezetője szerint a legégetőbb probléma az, hogy a letartóztatottak előtt nyilvánvalóvá válik a cenzúra létezése, ezért a lefoglalt levelek jogi erejűvé tételével kellene többet foglalkozni.⁶⁷ Jogszabályi szinten azonban a tárgyalt időszakban nem született ebben a kérdésben előrelépés. Elfogadott volt, hogy a cenzúra által elindított nyomozás során úgy próbálták legalizálni a levelek lefoglalását, hogy utólag megrongálták a borítékot, igazolva ezzel a felnyitás szükségességét. Azonban parancs hiányában nem lehetett tudni, mikor és kinek kell elvégeznie ezt a feladatot, ráadásul a lefoglalás és a nyomozás megkezdése között eltelt idő nem volt szabályozva, gyakran hosszúra nyúlt, amely dekonspirálódáshoz vezetett. Végül csak 1964-ben született egy belügyminiszter-helyettesi parancs, amely a lefoglalás jogi erejűvé tételét volt hivatva rendezni.⁶⁸ Ennek szükségességét azzal indokolták, hogy a K-ellenőrzés védelme a többi operatív eszközhöz mérten fontosabb, mivel nyilvánosságra kerülése súlyos politikai következményekkel járhat.⁶⁹ A levelek felbontása ugyanis Alkotmányban rögzített elvet érint, de a korabeli magyarázat szerint ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az állambiztonsági szervek törvényt sértenének, hiszen az ellenőrzés alkalmazása külön jogszabályon alapszik. A

jogszabályi hierarchia szerint alkotmányt felülrni jogellenes, különösen egy belügyminiszter helyettesi paranccsal, amely még a törvényi szintet sem éri el. A „szocialista törvényesség” alapján azonban elegendő volt jogsértéssel legalizálni a törvénytelen. Más kérdés, hogy az említett parancs szigorúan titkos volt, kihirdetésére nem került sor, de nem azért kellett legalizálni, mert törvénytelen módszert alkalmaztak, hanem mert az így szerzett információ megszerzésének módszereit, az operatív eszközt védeni kellett, titokban kellett tartani.

Az operatív munka befejeztével a lefoglalt levelek bizonyíték gyanánt az igazságszolgáltatás elé kerültek, ahol a törvénytelen módszerekkel beszerzett levél magára vonta az eljáró bírák, ügyészek, védők, jegyzőkönyvvezetők figyelmét. A nyílt vizsgálati szakasz során szintén csak a „legalizált” bizonyítékokat használhatták fel, mivel a gyanúsított megismerhette a vizsgálati jegyzőkönyvet. A feljelentés előtt tehát megfelelő módon jogi erejűvé kellett tenni a postaküldeményt, ezt azonban csak két feltétel fennállása esetén lehetett, illetve volt érdemes megtenni. Az egyik az, hogy a kiemelés kellően legalizálható legyen. Előfordult például, hogy egy budapesti férfi Bécsben élő testvérének küldött két levelet, amely a levéllenőrző szerv szemében izgató tartalmúnak számított. A levelek felhasználása azonban nem volt megoldható, hiszen eltérő időpontban, más postahivatalban adta fel őket a férfi, így nem lehetett az egyik levél megrongálódására hivatkozva kiemelni a másik levelet is, és ezzel magyarázni a hatóság kezére kerülését. A másik feltétel pedig a társadalomra való veszélyesség nagy foka és a büntethetőség fennállása. Abban az esetben, ha a bűncselekmény csekély fokú és nem lehet számítani komolyabb büntetésre, vagy büntethetőséget kizáró ok áll fenn, nem volt szabad a K-ellenőrzés során előkerült leveleket felhasználni, és ezzel a dekonspiráció veszélyét vállalni. Szintén nem lehetett felhasználni az egy hónapnál régebben kiemelt levelet, mivel nehéz volt megmagyarázni, mi is történt a feladás óta a küldeménnyel. Ezt a cenzúra emberei azonban nem tekintették komolyabb nehézségnek, egészen egyszerűen megrongálták a levélnek azt a részét, amelyről a dátum kiolvasható lett volna. Feltűnő volt azonban, ha nem pusztán a postabélyegző, de a feladó által írt keltezés is kiolvashatlanná vált, ráadásul a levél írója általában emlékezett arra, mikor is adta postára a borítékot. Így határozott fellépésre volt szükség ahhoz, hogy a túlbuzgó rendőrök lelkesedését kicsit visszafogják. Itt azonban érdemes megjegyezni, hogy a rongálást illetően csak akkor volt a belügyi vezetőknek gátlása, ha a lefoglalás a büntetőeljárás megindítása céljából történt. Operatív felhasználás esetén nemhogy tiltották, de kifejezetten kívánatosnak tartották a rongálást a feladó és a címzett nevének helyén, így az esetlegesen zsarolással beszerzett egyén kilétét fedésben lehetett tartani, mivel az ismeretlen tettes elleni nyomozást kénytelenek voltak lezárni, így az igazságszolgáltatási szervek látókörébe ezek a személyek egyáltalán nem kerültek.

Az 1962-es átszervezés után a levéllenőrző részleg újra az operatív technika részeként működött tovább. A III/V. (Operatív Technikai) Csoportfőnökség 6. Osztálya nevet viselte, alosztályi tagozódása pedig nagyjából megegyezett a II/13. Osztály alosztályainak.

- ¹ Erről lásd részletesen Krahulcsán–Müller, 2009., valamint Palasik, 2000. 33–57.
- ² Okváth, 2000. 57–96.
- ³ Haraszti, 2007. 177.
- ⁴ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 2.
- ⁵ Uo. 23.
- ⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150019/2. 375. Köszönet Papp Istvánnak, aki felhívta a figyelmemet a forrásra.
- ⁷ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 24.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Farkas, 1990. 113.
- ¹⁰ Uő. 115.
- ¹¹ ÁBTL 4.1. A-1363/4. 38.
- ¹² Gyarmati–S. Varga (szerk.), 2001. 472–482.
- ¹³ A levéllenőrzés szabályozásáról lásd részletesen Bikki, 2010.
- ¹⁴ Cseh, 1999. 73–89.
- ¹⁵ Farkas, 1990. 105.
- ¹⁶ Cseh, 1999.
- ¹⁷ Erről lásd Boreczky, 1999. 91–111. és Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ ÁBTL 4.1. 075/1951. ÁVH. T. biz. Az ÁVH vezetőjének 76/1951. számú parancsa az ÁVH III. Főosztályának és a X/3. Osztályának átszervezésére. 1951. szeptember. 28.
- ²⁰ Cserényi-Zsitnyányi, 2009.
- ²¹ Uo.
- ²² ÁBTL 4.2. 036/1951. ÁVH. T. biz. Az ÁVH vezetőjének 37/1951. számú parancsa az ÁVH szerveit érdeklő postai küldemények ellenőrzése bevezetésének engedélyezése főosztályvezetői jogkörben. 1951. május 22.
- ²³ A budapesti osztrák követség hivatalos panaszáról lásd Kovács, *Archívnet*, 2008/3. sz. <http://www.archivnet.hu/rovat/nyomtat.phtml?cikkod=276> (Utolsó letöltés: 2011. május 30.)
- ²⁴ Gyarmati–S. Varga (szerk.), 2001. 472–482.
- ²⁵ Erről lásd Kajári, 2000. 157–185., Baráth, 2010.
- ²⁶ Cserényi-Zsitnyányi (kézirat)
- ²⁷ Uo.
- ²⁸ Az osztályvezetők személyét Cserényi-Zsitnyányi Ildikó kutatása alapján ismerjük.
- ²⁹ ÁBTL 2.8.1. 2097.
- ³⁰ ÁBTL 2.8.1. 544.
- ³¹ Gyarmati–S. Varga (szerk.), 2001. 476.
- ³² Uo.
- ³³ Uo. 475.
- ³⁴ Uo. 479.
- ³⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-aj 22-3931/57. Javaslat Hajas Sándor rny. hadnagy áthelyezéséről. 1957. szeptember 13. (2. d.)
- ³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-180.
- ³⁷ ÁBTL 4.2. 4-250/1955. A belügyminiszterhelyettes 17. számú parancsa a BM XII. Osztályon és a megyei XII. alosztályokon előforduló törvénysértések megakadályozásáról. 1955. augusztus 11.
- ³⁸ Gyarmati–S. Varga (szerk.), 2006. 332–342.
- ³⁹ Köszönöm Papp István közlését, aki szerint ezen a KV ülésen határoztak ismételten a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről, amelynek következtében 1955 őszén megindult a téeszésítés második hulláma. Az erőszakos átszervezés támogatására készült a levéllenőrző osztály is, bár kissé túlzottnak tűnik ezen levelek kiemelt helyen való kezelése, hiszen az érintett társadalmi réteg jellemzően inkább szóban nyilvánított véleményt, mint írásban.
- ⁴⁰ A Politikai Nyomozó Főosztály megszervezéséről lásd Baráth, 2008. 535–563.
- ⁴¹ ÁBTL 1.11.1. Jelentés az állambiztonsági szervek operatív iratanyagainak ellenforradalom alatti megsemmisüléséről. 1957. december 12. (116. d.) Köszönöm Müller Rolfnak, hogy felhívta a figyelmemet a dokumentumra.
- ⁴² ÁBTL 1.11.1. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály elmúlt 20 napos operatív tevékenységéről. 1956. december. 17. (115. d.)
- ⁴³ ÁBTL 1.11.1. 60-1310/57. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály anyagi ellátottságáról. 1957. augusztus. 22. (116. d.)
- ⁴⁴ ÁBTL 1.11.1. A Politikai Nyomozó Főosztály létszámára való javaslat. 1957. április 2. (115. d.)
- ⁴⁵ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-378/57. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály létszámhelyzetéről 1957. október 8.
- ⁴⁶ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au 27-286/37. A Politikai Nyomozó Főosztály szervezeti felépítése. 1957. augusztus 18. (26. d.)
- ⁴⁷ 1954–55 között is csak 173 fővel működött a cenzúra.

- ⁴⁸ ÁBTL D. Gy. MOL XIX-B-1-au. A Belügyminisztérium II/13. Osztályának állománytáblázata. 1960. március 24. (65.d.)
- ⁴⁹ ÁBTL 1.11.1. A Politikai Nyomozó Főosztály létszámára vonatkozó javaslat. 1957. április 2. (115. d.)
- ⁵⁰ ÁBTL 4.2. 6-200/12/1957. A belügyminiszter 12/1957 számú parancsa a BM Politikai Nyomozó Főosztály osztályainak elnevezéséről és számozásáról. 1957. május 3.
- ⁵¹ Uo.
- ⁵² ÁBTL 2.8.1. 2067. és Fekete (kézirat)
- ⁵³ ÁBTL 2.8.1. 5580.
- ⁵⁴ ÁBTL 2.8.1. 9602.
- ⁵⁵ ÁBTL 2.8.1. 544.
- ⁵⁶ ÁBTL 2.8.1. 10283.
- ⁵⁷ Uo.
- ⁵⁸ ÁBTL 2.8.1. 0349.
- ⁵⁹ ÁBTL 2.8.1. 10825.
- ⁶⁰ ÁBTL 2.8.1. 2957.
- ⁶¹ ÁBTL 2.8.1. 2097.
- ⁶² ÁBTL 3.1.9. V-158131/1-4.
- ⁶³ ÁBTL 1.6. 73-2/167. Tájékoztató az USA hadseregben szolgálatot teljesítő disszidált magyar személyekről. 1959. június 12.
- ⁶⁴ A levéllenőrzés menetéhez felhasznált anyagok: ÁBTL 3.1.9. V-158131, ÁBTL 4.1. A-3053, ÁBTL 4.1. A-3016/39
- ⁶⁵ A svájci magyar emigráció tevékenységének feltárása kapcsán nagy mennyiségű iratanyagot termelt a Politikai Nyomozó Főosztály, és ezek között az iratok között fellelhető egy 26 oldalas jelentés a II/13-c alosztály munkájáról. A dokumentumból kiderül, hogy 1958 márciusában a Svájci levélforgalom alig több mint tíz százaléka került csupán ellenőrzés alá, bár számszerűen ez a mennyiség is tetemes volt. A Svájcból érkező és oda kimenő napi levélforgalom 3500-4000 darab között mozgott, ebből naponta nagyjából ötszáz darabot tudtak feldolgozni. Ezt az időpontot megelőző tizenegy hónap során összesen 97976 levelet olvastak át, ebből 6673 került elkobzásra és 415 darabot továbbítottak különböző operatív osztályok számára. Sajnos a többi megfigyelt ország levélforgalmáról jelenleg nem rendelkezem információval, de feltételezhető, hogy bár az összes postai küldeményt ellenőrizni szeretnék volna, ennek csak töredéke volt kivitelezhető. ÁBTL 3.2.5. O-8-95/1. 42–68. Köszönöm Palasik Máriának, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra!
- ⁶⁶ József Attila: Levegőt!
- ⁶⁷ Gyarmati–S. Varga (szerk.), 2006. 340.
- ⁶⁸ ÁBTL 4.2. 10-24/34/1964. A belügyminiszter helyettes 0034/1964 számú utasítása a K-ellenőrzés során elfogott ellenséges tartalmú postai küldeményekkel kapcsolatos eljárásról. 1964. szeptember 25.
- ⁶⁹ ÁBTL 4.1. A-3017/14.

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai

2.8.1. Állambiztonsági szervek nyílt állományú alkalmazottainak iratai

- 544. Birkás Antal
- 2067. Hidegkuti Károly
- 2097. Hollósi Péter
- 2957. Kórusz Gyula
- 5580. Takács Imre
- 9602. Varga Antalné
- 10283. Szabó László
- 0349. Bata László
- 10825. Kerék Sándor

3.1.9. Vizsgálati dossziék

- V-180. Levéltitok megsértése (Kerecsényi Konrád)
V-150019/2. Farkas Mihály és társai
V-158131/1-4. Hollósi Péter, dr.

3.2.5. Operatív dossziék

- O-8-95/1. Svájci magyar emigráció

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-1363/4. Az állam biztonsága ellen kifejtett ellenséges tevékenység és az ellene folytatott harc, 1945–1949, IV. kötet.

A-3016/39. Csikos Sándor: Az operatív szervek feladatai az állam elleni izgatást megvalósító, ellenséges írásos anyagok terjesztésének megakadályozásában, elkövetői felderítésében. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség, 1966.

- A-3053. Levéllenőrzés

A-3017/14. Varga Istvánné – dr. Könczöl István: A „K” ellenőrzés anyagainak felhasználása a büntetőeljárásban. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1972.

Dokumentációs Gyűjtemény (D. Gy.)

Magyar Országos Levéltár (MOL)

XIX-B-1-aj Belügyminisztérium, Személyzeti iratok 1953–1990.

Nyomtatásban megjelent források

Farkas, 1990.

Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest, Interart Stúdió Kiadói Iroda, 1990.

Gyarmati–S. Varga, 2001.

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések.* Összeállította és a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Budapest, Történeti Hivatal, 2001.

Gyarmati–S. Varga, 2006.

Gyarmati György – S. Varga Katalin (szerk.): *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Harmadik kötet. Az 1956. január 18. és 1956. október 15. közötti ülések.* Összeállította és a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2006.

Krauhulcsán–Müller, 2009.

Krauhulcsán Zsolt – Müller Rolf (szerk.): *Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből I. A politikai rendészeti osztályok 1945–1946.* Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, 2009.

Hivatkozott irodalom

Baráth, 2008.

Baráth Magdolna: A politikai rendőrség újjászervezése 1956 után. *Történelmi Szemle*, 2008/4.

Baráth, 2010.

Baráth Magdolna: Az államvédelem az egységes Belügyminisztériumban. *Betekintő*, 2010/3. http://www.betekinto.hu/2010_3_barath (Utolsó letöltés: 2011. június 21.)

Bikki, 2010.

Bikki István: A titkos operatív technikai rendszabályok és módszerek, valamint a K-ellenőrzés alkalmazására vonatkozó szabályok 1945-1990 között. *Betekintő*, 2010/1. http://www.betekinto.hu/2010_1_bikki (Utolsó letöltés: 2011. június 21.)

Boreczky, 1999.

Boreczky Beatrix: Az Államvédelmi Hatóság szervezete 1950-1953. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történelmi Hivatal évkönyve 1999*. Budapest, Történelmi Hivatal, 1999.

Cseh, 1999.

Cseh Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlatja (1945–1990). In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 1. A Történelmi Hivatal évkönyve 1999*. Budapest, Történelmi Hivatal, 1999.

Cserényi-Zsitnyányi, 2009.

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: Az Államvédelmi Hatóság szervezeti változásai 1950-1953. *Betekintő*, 2009/2. http://www.betekinto.hu/2009_2_cserenyi_zsitnyanyi (Utolsó letöltés: 2011. június 21.)

Cserényi-Zsitnyányi, (kézirat)

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Az egységesített Belügyminisztérium szervezeti változásai, 1953–1956*.

Fekete, (kézirat)

Fekete Edit Hidegkuti Károlyról készített életrajza. *Archontológia, 1953–1956*.

Haraszti, 2007.

Haraszti György (szerk.): *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagynak, a 2. vkf osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Corvina Kiadó, 2007.

Kajári, 2000.

Kajári Erzsébet: Az egységesített BM államvédelmi tevékenysége, 1953–1956. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történelmi Hivatal, 2000.

Kovács,

Kovács Tamás: Levélfelbontás és levéltitok az ötvenes években.
http://www.natarch.hu/archivnet/old/rovat/cikk.phtml?cikk_kod=276 *Archívnet*, 2008/3. sz.

Okváth, 2000.

Okváth Imre: Sziget egy reakciós tenger közepén. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történeti Hivatal, 2000.

Palasik, 2000.

Palasik Mária: A politikai rendőrség háború utáni megszervezése. In Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi korszakban. Tanulmányok és dokumentumok a politikai rendőrség második világháború utáni tevékenységéről*. Budapest, Történeti Hivatal, 2000.